

УДК 376(025)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Замашкіна О.Д.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Досліджено і охарактеризовано соціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітньому просторі. Здійснено теоретичний аналіз понять «інклюзія», «соціальне середовище», «адаптація», «соціальна адаптація». Визначено, що одним із пріоритетних напрямів політики нашої держави у галузі освіти є створення інклюзивного освітнього середовища, яке матиме практико-орієнтоване втілення сучасних підходів до адаптації та модифікації курикулуму, створення оптимальних соціально-педагогічних умов здобуття якісної освіти, соціалізації та інтеграції дітей у суспільство. Соціальний підхід забезпечується через створення безбар'єрного архітектурного середовища для покращення доступності приміщень, налагодження і підтримку партнерських зв'язків з державними і недержавними організаціями і установами, волонтерство і адвокатство батьків тощо. Представлено зміст соціально-педагогічної моделі соціальної роботи з дітьми з особливими потребами: соціально-педагогічна діяльність соціального працівника, спрямована на становлення і розвиток особистості, її позитивну соціалізацію, корекцію відхилень у соціальному поведінці і функціонуванні, формування духовних і моральних цінностей.

Ключові слова: діти з особливими потребами, інклюзія, адаптація, соціальна адаптація, освітній простір, соціальне середовище.

Постановка проблеми. Зміни у соціальній, освітній, культурній сферах суспільного життя в Україні детермінують створення для кожної дитини з особливими потребами таких умов, які дають змогу почуватися їй повноправним громадянином, соціально дієздатним і захищеним.

Кожна дитина – особистість зі своїми можливостями, своїм світоглядом, світовідчуттям та прагненнями. Але соціальні і медичні проблеми, захворювання батьків, погіршення екологічної ситуації, відсутність культури здорового способу життя населення, що існують у сучасній Україні, на жаль, призводять до збільшення кількості дітей-інвалідів.

За даними ООН у світі близько 1 мільярда людей мають якусь форму інвалідності, а це майже 15% населення світу. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю відзначає, що на початок 2016 р. в нашій країні нараховувалось 2614,1 тис. осіб з інвалідністю, з яких 153, 5 тис. (5,9%) – діти [8]. Актуальність зазначеної проблеми зумовлена тенденцією до збільшення кількості дітей з інвалідністю у державі.

Безумовно, така критична ситуація має величезний вплив на освітню і соціальну політику держави, систему охорони здоров'я.

Рівень цивілізованості суспільства багато в чому оцінюється відношенням до людей з розумовими і фізичними недоліками, тому створення оптимальних соціально-педагогічних умов для успішної корекції порушень в розвитку дитини з обмеженими можливостями здоров'я, її виховання і навчання, соціальної адаптації і інтеграції у суспільство належить до найважливіших завдань держави. Таке завдання може розв'язати створення особливого освітнього простору – інклюзивного, в якому зможе формуватися й розвиватися, соціалізуватися дитина з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські фахівці, що опікуються питаннями інклюзії (Л. Коваль, А. Колупаєва, І. Луценко, О. Мартинчук, С. Миронова, Н. Софій та ін.) у своїх науково-методичних розробках порушують питання щодо створення особливих умов для

дітей з особливими потребами у закладах освіти, які мають ґрунтуватися на унікальній ситуації розвитку кожної дитини.

Зважаючи на це, зарубіжні науковці (Лупарт, Вебер, Лорман, Харві, Гетцелс і Джексон, Аргал, Картледж і Мілбурн та ін.) та дедалі більше українських дослідників (А. Колупаєва, В. Кобильченко, Т. Скриник, Т. Сак, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.) зосереджують увагу на створенні в інклюзивному закладі належного середовища для дітей з особливими потребами, наголошуючи на необхідності опори на найближчий мікросоціум, який є важливим чинником інтеріоризації заданих у спільноті норм і правил [7, с. 8]. Досліджуючи різні аспекти соціалізації дітей з особливими потребами зарубіжні науковці (Зіглер і Трікетт, Форд і Тисак, Врубел, Беннер і Лазарус, Каліанпура й Геррі та ін.) звертають увагу на їхню здатність до комунікації та налагодження контактів [7, с. 9].

Зарубіжні та українські вчені (Дж. Пірепоінт, М. Форест та Дж. О'бріен, А. Колупаєва, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.) одностайні у баченні, що продуктивність інклюзивного освітнього середовища тісно пов'язана з можливістю дитини з особливими потребами виконувати широкий набір позитивних ролей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте соціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітньому просторі окреслено лише в загальному вигляді. Немає чітко визначених рекомендацій, яким чином зробити цей процес комфортнішим, неконфліктним для дітей з означеними проблемами, запобігти появі стресів, комплексів, сприяючи прогресивному, ненасильницькому спілкуванню з однолітками з типовим розвитком у масовому освітньому просторі при одночасному розв'язанні навчальних, виховних, корекційних та соціально-педагогічних завдань.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення теоретичного аналізу понять «інклюзія», «соціальне середовище», «адаптація», «соціальна адаптація» та охарактеризувати со-

ціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами до інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні одним із пріоритетних напрямів політики нашої держави у галузі освіти є створення інклюзивного освітнього середовища. Нормативно-правовою базою забезпечення якісної освіти дітей з особливими потребами в Україні є, насамперед, Конституція України, закони України «Про освіту», «Про реабілітацію інвалідів», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Указ Президента України від 01.06.2005 р. «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов з життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» та ін. «Концепції спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку на найближчі роки і перспективу» (1996), «Концепції реабілітації дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями» (1998), «Концепції державного стандарту спеціальної освіти» (1999), «Проекти державного стандарту спеціальної освіти» (2004), наказ Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. «Про затвердження Плану щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» та ін. складають сучасне методологічне підґрунтя спеціальної освіти дітей з обмеженими можливостями [4, с. 148].

Стратегії розвитку національної системи освіти дітей з особливими потребами відображено у Законах України «Про внесення змін до «Закону про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» від 23.05.2017 р.; Указах президента України «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» від 13.12.2016 р.; Постановах Кабінету Міністрів та наказах Міністерства освіти і науки України щодо визначення норм та особливостей організації навчально-реабілітаційного процесу для дітей з особливими потребами, а саме упровадження інклюзивного навчання та здійснення реформування спеціальних навчальних закладів.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) має потенційні можливості до запровадження реформи середньої освіти «Нова українська школа», в якій закладено актуальні проблеми щодо формування у дітей життєво необхідних компетентностей, з-поміж яких й розроблення теоретико-методичних засад навчання й виховання дітей з особливими потребами в інклюзивних класах.

За законом передбачатиметься створення адаптованого освітнього середовища для зазначеної категорії дітей, яке матиме практико-орієнтоване втілення сучасних підходів до адаптації та модифікації курикулуму, а також створення оптимальних соціально-педагогічних умов здобуття якісної освіти, соціалізації та інтеграції дітей у суспільство.

З огляду на зазначене, в межах нашої проблеми необхідно розглянути зміст понять інклюзія, інклюзивне середовище, адаптація, соціальна адаптація.

Підкреслимо, що соціальні і фізіологічні потреби інвалідів мають ускладнений характер, оскільки вони лежать в двох площинах: в площині загальних потреб (загальнолюдських) та в площині

потреб спеціальних (з урахуванням обмежень). Фізичні дефекти інвалідів значно утруднюють їхні контакти з довкіллям, обмежують участь у суспільному житті, негативно позначаються на особистісному розвитку: викликають почуття неспокою, невпевненості в собі, призводять до формування комплексу неповноцінності, егоцентричних і навіть антисоціальних настроїв.

Експериментальні психологічні дослідження виявили переживання в мотиваційній сфері дитини з особливими потребами, які гальмують формування власних активних особистісних установок: низький рівень домагань, принижена самооцінка, почуття неповноцінності, переживання нетовариського ставлення одокласників, надмірна увага оточуючих, психічні травми, пов'язані з лікуванням, неправильне виховання по типу гіперопіки, почуття самотності внаслідок обмеженості контактів тощо. Загальною рисою, що об'єднує ці проблеми є недостатнє опанування життєвих вмінь і навичок, невміння адаптуватися у навколишньому світі, неможливість використати особистісні ресурси для розв'язання життєвих і навчальних завдань, велика потреба у позитивній увазі з боку батьків, одноліток, оточуючих та ін.

Національна асамблея інвалідів України, зазначає, що інклюзія – політика і процес, які забезпечують повну участь усім членам суспільства в усіх сферах життєдіяльності [3, с. 306]. Л. Міщик вважає, що інклюзія – це процес збільшення ступеня участі всіх дітей у соціальному житті та різних програмах [2, с. 57]. Як трактує дослідниця проблеми інклюзивної освіти, А. Колупаєва, «інклюзія – об'єднана освітня система із надання належної освіти всім учням; повне залучення дітей з відмінними здібностями в різні аспекти шкільної освіти, які є доступними для інших дітей» [4, с. 76].

Інклюзія ґрунтується на визнанні і повазі індивідуальних людських відмінностей і передбачає збереження відносної автономії кожної суспільно-соціальної групи. Основоположним в інклюзивних підходах є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки – суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості.

Загальновідомим є те, що здавна ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку співвідносилось з теоретичними суспільно-соціальними моделями, зумовленими ідеологічними установками, громадською думкою, системою соціально-політичного устрою. Так, в межах медичної моделі завдання соціальної допомоги полягає у підтримці життєдіяльності особистості здебільшого за допомогою медичних заходів з акцентом на соціальному захисті дитини з особливими потребами.

Соціальна ж модель розглядає взаємозв'язок між дитиною з особливими потребами та соціумом, а не відхилення в її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації дитини з особливими потребами. Завдання суспільства – адаптувати існуючі у ньому стандарти до потреби дитини з обмеженими можливостями для того, щоб вона не почувала себе заручником обставин та обмеженої дієздатності. Соціальний аспект виділяв і вче-

ний-психолог Л. Виготський, зауважуючи, що «якщо психологічно тілесна вада означає соціальний вивих, то педагогічно виховати таку дитину – означає направити її в життя, як вправляють вивихнутий чи хворий орган» [4, с. 11].

Сучасна концепція щодо осіб з обмеженими можливостями полягає в тому, що між кожною конкретною людиною і її соціумом відбувається постійний взаємозв'язок. Обмеження можливостей людей зумовлене ставленням до неї інших представників соціуму, які виокремлюють її із соціуму як таку, що має обмежені можливості, а також бар'єрами у довкіллі, які розраховані тільки на здорових людей і перешкоджають вільному пересуванню та спілкуванню, що впливає як на соціальне самопочуття так і можливості самореалізації всіх членів суспільства у рівних умовах. Бар'єри можуть мати різну природу: архітектурну (відсутність зручностей для пересування людей з обмеженими можливостями), психологічні (нейприйняття, упереджене ставлення, труднощі спілкування, затримка психічного розвитку), соціальні (відсутність соціальних гарантій і низька якість життя, низький соціальний статус, невизначеність статусу, низький рівень соціальної і життєвої компетентності) [5, с. 470].

Проблема ефективного процесу пристосування суспільства та освітнього простору до потреб дітей з обмеженими можливостями вимагає вирішення цілого спектру завдань: наукових, педагогічних, соціальних. Необхідним є і врахування різних аспектів розгляду питання соціальної адаптації дітей з особливими потребами.

Згідно словника-довідника, адаптація (від лат. – *adaptatio* – пристосування) – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища; розглядається як процес зустрічної дії особистості і середовища на основі узгодженості вимог і соціальних очікувань. Цей процес розкривається через усвідомлення і прийняття норм соціального середовища і активність особистості у їх засвоєнні та творчому відображенні у своїй діяльності, поведінці, в узгодженості самооцінок і домагань, претензій і можливостей з реальними певного середовища [5, с. 11–12].

Для розуміння сутності та змістового вирішення зазначеної проблеми, вважаємо доречним представити деякі міркування щодо тлумачення поняття «соціальна адаптація».

Соціальна адаптація – вид адаптації, що передбачає процес і результат взаємного активного пристосування людини і соціального середовища або її адаптація до змінених умов життєдіяльності шляхом засвоєння і прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки; інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних і змінених соціальних умов, прийняття норм і цінностей [5, с. 420]. У Словнику термінів і понять соціології соціальна адаптація трактується як пристосування до умов середовища і результат цього процесу [6, с. 11–12]. Взаємне пристосування людини і соціального середовища досягається шляхом гармонізації вимог і потреб щодо умов життєдіяльності і їх адекватності, встановлення рівноваги у системі «особистість-соціальне середовище».

Соціальне середовище – створення таких соціальних умов, які б, не порушуючи індивідуаль-

ності і унікальності особистості, її неповторності, забезпечували ефективну інтеграцію у різних сферах життєдіяльності, тобто, створюються такі умови життя, які реконструюють її соціальний досвід, соціальні взаємозв'язки і взаємовідносини. Показниками успішності є психологічна задоволеність людини цим середовищем, набуття у ньому певного соціального статусу і якісне виконання відповідних соціальних ролей; соціальна компетентність; оптимізація взаємодії особистості і групи. Найефективнішою формою соціальної адаптації є асиміляція – свідоме, добровільне прийняття норм, цінностей середовища на основі особистісної самоідентифікації з ним [5, с. 13].

Ґрунтуючись на теоретичних положеннях філософських концепцій розвитку особистості Е. Берна, К. Юнга, К. Янга та соціально-психологічних – Б. Ананьєва, Л. Виготського, І. Кона, О. Леонтьєва, В. Петровського, сучасні дослідники визначають завдання, механізми, чинники соціальної адаптації дітей з урахуванням середовища й тієї ситуації, у якій вони знаходяться.

Соціальна педагогіка розглядає реальні можливості підвищення виховного потенціалу соціальних інститутів суспільства у соціальній ситуації розвитку дітей з особливими освітніми потребами у зв'язку із системною діючих соціальних чинників, серед яких першорядне значення мають сім'я, навчальний колектив, друзі.

Визначальним чинником є забезпечення педагогічно доцільної організації взаємодії дитини з особливими потребами з оточуючим середовищем. Для успішної соціалізації та соціального виховання необхідним є включення її до умов навчального закладу, в якому має створюватися інклюзивне освітнє середовище – сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного навчання та виховання дітей з особливими потребами. Це система умов формування і можливостей розвитку її особистості.

Для підтримки організації якісного інклюзивного навчання може використовуватися широкий спектр інших засобів і методик (наприклад, навчально-методичні матеріали, спеціальне обладнання, додатковий персонал, нові педагогічні підходи або приклад інших учнів) та інших ресурсів, які виходять за межі можливостей самого вчителя. Процес соціального виховання дитини в інклюзивному освітньому просторі охоплює всі сфери життєдіяльності дитини у навчальному закладі, тобто є соціально детермінованим. Тому навчання, виховання, набуття соціального досвіду, вирішення соціально-педагогічних проблем дитини з особливими потребами у інклюзивному освітньому середовищі забезпечує її успішну соціальну адаптацію.

Зазначимо, що адаптація до школи передбачає перебудову пізнавальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер дитини при переході до систематично організованого шкільного навчання; пристосування до умов навчання (нового приміщення, шкільного приладдя, урочної системи, шкільного порядку, вимог учителя, до нового колективу однолітків тощо) у загальноосвітніх навчально-виховних закладах.

Виходячи з цього, мета соціально-педагогічної діяльності полягає у сприянні в адаптації

і позитивній соціалізації особистості дитини з особливими потребами шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей; створенні умов для психологічного комфорту і безпеки; задоволенні потреб у вмінні ефективно вирішувати життєві проблеми; попередженні негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні.

Зміст соціально-педагогічної моделі соціальної роботи з дітьми з особливими потребами складає соціально-педагогічна діяльність соціального працівника, яка спрямована на становлення і розвиток особистості, її позитивну соціалізацію, корекцію відхилень у соціальному поведінці і функціонуванні, формування духовних і моральних цінностей. Отже, можемо виділити педагогічні напрями роботи з дітьми з особливими потребами: використання методів спеціальної та медичної педагогіки, реабілітології до кожної категорії дітей; впровадження освітніх і соціально-педагогічних програм з розвитку життєво-необхідних умінь і навичок і життєвої компетентності у дітей; реалізація соціально-психологічної і соціально-педагогічної роботи з батьками.

Зміст соціального напрямку діяльності постає у наданні соціальної підтримки, забезпеченні рівних можливостей в отриманні послуг і нормалізації життєдіяльності сімей з дітьми з особливими потребами. Соціальний підхід забезпечується через створення безбар'єрного архітектурного середовища для покращення доступності приміщень, налагодження і підтримку партнерських зв'язків з державними і недержавними організаціями і установами (угоди про співробітництво), волонтерство і адвокатство батьків тощо.

Висновки і пропозиції. Вивчення даного питання дозволило зробити такі висновки: враховуючи світові тенденції розвитку освіти, з метою забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітей з особливими потребами на здобуття якісної освіти в умовах загальноосвітнього навчального закладу, сьогодні в Україні запроваджено інклюзивне навчання, яке є однією з умов їхньої ефективної соціальної адаптації в суспільство. Для успішної соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітній простір необхідне дотримання деяких соціально-педагогічних умов, а саме: реструктурування методики роботи в школі таким чином, щоб вона могла повністю відповідати різноманітним потребам усіх учнів, у тому числі й дітей з особливими потребами; позбавлення перешкод, подолання бар'єрів, покращення доступності шкіл на шляху отримання знань і повноцінної участі в шкільному житті для всіх учнів, без виключень; інклюзивна політика школи повинна сприяти повноцінній і рівноправній участі в житті суспільства всіх громадян, враховувати потреби кожної особи; взаємодії з дітьми з особливими потребами та їхнім найближчим оточенням, з метою формування у них відповідної ідентифікації; підвищення професійного рівня фахівців, які беруть участь у інклюзивній освітньо-виховній діяльності; формування позитивного іміджу інклюзивної освіти.

Вважаємо, що подальших розробок потребують питання ціннісно-мотиваційної сфери дитини з особливим розумом; виховання толерантності у дитячій субкультурі; вплив дитячої комунікації на розвиток інтелекту і поведінку дітей зазначеної категорії.

Список літератури:

1. В Україні низький рівень толерантності щодо дітей-інвалідів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1917623-v-ukrajini-nizkiy-riven-tolerantnosti-schodo-ditey-invalidiv-yunisef.html> – Назва з екрану.
2. Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. [Електронний ресурс] Л. Міщик. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12mliupn.pdf – Назва з екрану.
3. Національна Асамблея Інвалідів України. Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naiu.org.ua> – Назва з екрану.
4. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін.; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: А. С. К., 2012. – 308 с.
5. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – Вінниця: Планер. – 2009. – 542 с.
6. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
7. Таранченко О. Соціальне інтегрування: ключовий концепт інклюзії // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 3(83), 2017. – С 7–15, с. 8.
8. Фонд соціального захисту інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ispf.gov.ua/UserFiles/File/2016%20statustuka%20soc%20zahist%20invalid.pdf> – Назва з екрану.

Замашкина О.Д.

Измаильский государственный гуманитарный университет

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

Исследованы и охарактеризованы социально-педагогические условия социальной адаптации детей с особенными потребностями в образовательном пространстве. Осуществлено теоретический анализ понятий «инклюзия», «социальная среда», «адаптация», «социальная адаптация». Определено, что одним из приоритетных направлений политики нашего государства в отрасли образования есть создание инклюзивной образовательной среды, которая будет иметь практико-ориентированное воплощение современных подходов к адаптации и модификации курикулума, создания оптимальных социально-педагогических условий получения качественного образования, социализации и интеграции детей в общество. Социальный подход обеспечивается созданием безбарьерной архитектурной среды для улучшения доступности помещений, налаживания и поддержку партнерских связей с государственными и негосударственными организациями и учреждениями, волонтерство и адвокатство родителей. Представлено содержание социально-педагогической модели социальной работы с детьми с особенными потребностями: социально-педагогическая деятельность социального работника, направленная на становление и развитие личности, ее позитивную социализацию, коррекцию отклонений в социальном поведении и функционировании, формирование духовных и моральных ценностей.

Ключевые слова: дети с особенными потребностями, инклюзия, адаптация, социальная адаптация, образовательное пространство, социальная среда.

Zamashkina O.D.

Izmail State Humanitarian University

SOCIAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN EDUCATIONAL SPACE

Summary

Social and pedagogical conditions of social adaptation of children with special needs in educational space are studied and characterized. Theoretical analysis of the concepts of «inclusion», «social environment», «adaptation», «social adaptation» is implemented. Determined, that one of the priority directions of our state's policy in the education sector is the creation of an inclusive educational environment that will have a practical-oriented implementation of modern approaches to adaptation and curriculum modification, the creation of optimal social and pedagogical conditions for obtaining quality education, socialization and integration of children in society. The social approach is provided by the creation of a barrier-free architectural environment for improving the availability of premises, establishing and supporting partnerships with state and non-governmental organizations and institutions, the volunteering and advocacy of parents. The content of the social and pedagogical model of social work with children with special needs is presented: social and pedagogical activity of the social worker, aimed at the formation and development of the personality, its positive socialization, correction of deviations in social behavior and functioning, the formation of spiritual and moral values.

Keywords: children with special needs, inclusion, adaptation, social adaptation, education space, social environment.